

บทคัดย่อ

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างรัฐโอริสสากับประเทศไทย: ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า อารยธรรมอินเดียได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากแบบแผนการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะการนับถือศาสนา นอกจากนี้ยังได้พบโบราณวัตถุหรือหลักฐานทางโบราณคดีอีกเป็นจำนวนมากที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการติดต่อกับอินเดียจากภูมิภาคต่างๆ ทั้งภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตก ทั้งนี้รัฐโบราณสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คงมีการติดต่อกับอินเดียภาคตะวันออกเฉียงใต้อบบริเวณรัฐโอริสสาในปัจจุบันด้วย แต่ก็ยังไม่เคยมีการศึกษาทางด้านโบราณคดีอย่างจริงจังถึงรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว

ผลจากการวิจัยครั้งนี้สรุปได้ว่า มีหลักฐานทางโบราณคดีบางประเภทที่พบในประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะบางประการคล้ายกับที่พบในรัฐโอริสสา โดยเฉพาะหลักฐานประเภทตราประทับหรือตราดินเผา เหรียญ ลูกปัด และภาชนะดินเผา หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการติดต่อนั้นน่าจะเกิดขึ้นจากกิจกรรมการค้าขายทางทะเลระหว่าง 2 ภูมิภาคเป็นหลัก ดังนั้นการติดต่อสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าสมัยโบราณที่เชื่อมโยงระหว่างประเทศอินเดีย อาณาจักรโรมัน ประเทศจีน และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Abstract

On the Relationship between Thailand and Orissa: Study based on Archaeological Evidence

As has been previously demonstrated, Indian culture played a leading role in ancient Southeast Asia, including present day Thailand. This influence can be seen in day to day life and more specifically in religion. A large amount of artifacts and archaeological evidence from various sites in Thailand can be traced back to various parts of the diverse Indian sub-continent including Southern India, Northern India, Northeast and Western India. It is also believed that early states in Southeast Asia are likely to have had contact with Eastern India or the modern Orissa state, but we have no specific archaeological evidence of this interaction.

The result of this research demonstrates some similarities in the archaeological context which can be interpreted through the relationship between Orissa and Thailand in ancient time. All evidence (such as terracotta seal, coin, bead, and pottery) reflect the contact that emerged from the maritime trade between two regions. Thus, this relationship is part of the ancient trade and commerce that linked many regions including India, Roman, China and Southeast Asia.

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างรัฐโอริสสากับประเทศไทย: ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี*

สฤชต์พงศ์ ขุนทรง**

Saritpong Khunsong

1. บทนำ

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า อารยธรรมอินเดียได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันรวมถึงดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เรื่องราวของอารยธรรมอินเดียจากหลายภูมิภาค ทั้งอินเดียภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตก มักได้รับการกล่าวอ้างถึงอยู่บ่อยครั้งในแวดวงวิชาการทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ (ดูตัวอย่างใน ผาสุข อินทราวุธ 2542 : 154 - 168 ; เชษฐัง ดิงสัญชลี 2553) แต่ที่ผ่านมายังไม่มีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนทางตะวันออกเฉียงของอินเดียกับรัฐโอริสสากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะประเทศไทยอย่างจริงจัง ทั้งๆ ที่รัฐโอริสสาเคยมีเมืองท่าค้าขายสมัยโบราณอยู่มากมาย (Sinha 1999 ; Behera 1999 ; Patnaik 2006) และยังคงเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของพุทธศาสนานิกายตันตระชยาน ก่อนที่พุทธศาสนาจะ

---

* บทความวิจัย โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ภายใต้โครงการแลกเปลี่ยนนักวิชาการไทย - อินเดีย (NRCT - ICSSR) ประจำปีงบประมาณ 2550

** ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

หายไปจากอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 (Behera and Donaldson 1998 : 24 - 26)

ทั้งนี้ก็มีข้อมูลตัวอย่างแสดงความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมระหว่างรัฐโอริสสาและดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เจดีย์วิหารนันทปะที่เมืองพุกามประเทศพม่าซึ่งสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับเทวาลัยปรศุรามศวรที่เมืองภูวนศวรรัฐโอริสสา ซึ่งสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ภาพที่ 1) การสลักตกแต่งหน้าต่างบริเวณมณฑปของเทวาลัย หลายหลังที่เมืองภูวนศวรก็น่าจะเป็นต้นแบบให้กับศาสนสถานในเมืองพุกามอีกหลายแห่งด้วย (Luce 1969 - 1970 : pl.122, 211, 250, 339)***

มหาวิทยาลัยศิลปากร สมวณลิขสิทธิ์

*** อนึ่งนายมิศรา (P.P.Mishra) นักวิชาการชาวอินเดียได้เสนอความเห็นว่ ลักษณะสถาปัตยกรรมบางประการของพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองเซียง อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย คล้ายคลึงกับเทวาลัยในโอริสสา (Mishra 1999: 277) แต่ผู้วิจัยกลับมีความเห็นต่างไป ด้วยพระศรีรัตนมหาธาตุองค์นี้เป็นเจดีย์ทรงปรางค์ที่สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 และบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 จึงควรมีต้นแบบเป็นปราสาทในศิลปะขอม ไม่ใช่เทวาลัยแบบโอริสสา เพราะรูปแบบของเจดีย์ทรงปรางค์ในศิลปะไทยได้ถือกำเนิดขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีวิวัฒนาการทางมาจากปราสาทขอม (ดูใน สันติ เล็กสุขุม 2542 : 14, 112 - 115)

เจดีย์วิหารนันทยะ เมืองพุกาม ประเทศพม่า
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

เทวาลัยปราศรามเสศวร เมืองกุวานเสศวร รัฐไอร์ิสลา
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12

ภาพที่ 1 เปรียบเทียบระหว่างเทวาลัยที่ไอร์ิสลากับเจดีย์วิหารที่เมืองพุกามของพม่า

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงพยายามค้นคว้าหาหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่น่าจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนทางตะวันออกของอินเดียกับชุมชนโบราณในประเทศไทย โดยในปี 2551 ผู้วิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติให้เดินทางไปเก็บข้อมูลที่รัฐโอริสสาและรัฐเบงกอลตะวันตก เป็นเวลา 15 วัน ทำให้ได้ข้อมูลใหม่ทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเกี่ยวกับรัฐโอริสสามากยิ่งขึ้น รวมทั้งได้ข้อสังเกตที่เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาต่อไปด้วย

2. ที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ของรัฐโอริสสา

รัฐโอริสสาตั้งอยู่ทางตะวันออกของประเทศอินเดีย มีขอบเขตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดต่อกับรัฐเบงกอลตะวันตก ทางเหนือจรดรัฐชารัคานท์ ทางตะวันตกติดต่อกับรัฐชาห์สการ์ ทางใต้จรดรัฐอานธรประเทศ และทางตะวันออกเป็นอ่าวเบงกอล ลักษณะเช่นนี้ทำให้รัฐโอริสสามีสภาพเป็นดั่งสะพานที่เชื่อมต่อระหว่างอินเดียภาคเหนือและอินเดียภาคใต้ (แผนที่ 1)

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของรัฐโอริสสาแบ่งได้เป็น 5 เขตหลักๆ ประกอบด้วย พื้นที่ภูเขาตอนกลาง พื้นที่ดอน ที่ราบสูง ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบชายฝั่งทะเล โดยที่ราบชายฝั่งทะเลนั้นเกิดขึ้นจากแม่น้ำสำคัญ 6 สาย ซึ่งไหลไปลงอ่าวเบงกอล โดยมีความยาวของแนวชายฝั่งทะเลถึง 529 กิโลเมตร ส่งผลให้รัฐโอริสสามีสภาพเป็นเสมือนประตูทางผ่านของอารยธรรมอินเดียที่จะแพร่ขยาย ไปยังภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แผนที่ 1 แสดงที่ตั้งของรัฐโอริสสาทงตะวันออกเฉียงใต้

3. รัฐโอริสสาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในรัฐโอริสสาได้ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ โดยพบเครื่องมือหินกรวดแม่น้ำและขวานกำปั้น ซึ่งกำหนดอายุได้ในราว 50,000 ถึง 300,000 ปีมาแล้ว (Chakrabarti 2006 : 58-59 ; Mishra 1997 : 2 - 3) ต่อมาคือในยุคหินใหม่และยุคทองแดง ก็ได้ค้นพบเครื่องมือหินขัดและเครื่องมือโลหะจำนวนมาก (Chakrabarti 2006 : 258 - 259)

ที่น่าสนใจคือ ได้พบขวานหินขัดแบบมีป่าตามแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในรัฐโอริสสา (Chakrabarti 2006 : 259 ; Mishra 1997 : 3 ; Behera 1999 : 164 - 165) ซึ่งขวานหินขัดแบบมีป่านี้ได้ค้นพบทั่วไปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยก็มีการค้นพบในหลายพื้นที่ เช่น จ.เชียงราย จ.นครราชสีมา และพบมากที่สุดที่ จ.สุพรรณบุรี (ชิน อยู่ดี 2509 : 48 - 50) ข้อมูลข้างต้นทำให้นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่า คงมีการติดต่อสัมพันธ์ของกลุ่มคนในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแล้วตั้งแต่สมัยหินใหม่ ราวๆ 4,000-2,000 ปีมาแล้ว (Behera 1999 : 164 - 165 ; ผาสุข อินทรารุช 2542 : 48-49)

4. สังเขปประวัติศาสตร์ของรัฐโอริสสา

ในอดีตมีชื่อเรียกรัฐโอริสสาต่างกันไป เช่น กลิงคะ (Kalinga) โอดรา (Odra) อูดรา (Udra) โอดิวิสตา (Odivisa) เป็นต้น (Sircar 1971 : 167 - 184 ; Panigrahi 2008 : 3) ส่วนชื่อเรียกซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวอินเดียและต่างชาติรวมทั้งชาวไทยด้วยคือ “กลิงคะ” ชื่อนี้เป็นที่รู้จักเพราะผลจากเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์เมื่อครั้งสงครามกลิงคะในรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อ พ.ศ. 282 (Mohanty 2007 : 23 - 25) ส่วนงานเขียนของทิเบตในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ก็ได้บันทึกถึง “โอดิวิสตา” (Odivisa) และ “โอดดียาน” (Oddiyan) ว่าเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งของพุทธศาสนา

(Sircar 1971 : 167 ; Parida 2006 : 4)

โอริสซาเริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงเมื่อ พ.ศ. 282 จารึกพระเจ้าอโศกหมายเลข 13 ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสงครามกับกลิงคะในบีตังกล่าว โดยหลังจากสงครามเสร็จสิ้นลงพร้อมกับการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่พระเจ้าอโศกได้หันมานับถือพุทธศาสนา ซึ่งในรัฐโอริสซาก็มีจารึกของพระองค์อย่างน้อย 2 หลักที่เฮาลี (Dhauri) และเจาคฤหะ (Jaugarh) (Panigrahi 2008 : 15 - 16)

ภายหลังจากการล่มสลายของราชวงศ์โมริยะะ โอริสซาก็กลายเป็นบ้านเมืองอิสระปกครองโดยราชวงศ์เซตีมหาเมฆวาหะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 4 จารึกหะติกุมภะที่อุทัยคีรี (Udayagiri) กล่าวถึงพระเจ้าคาระวะละ ซึ่งทรงขยายดินแดนไปยังพื้นที่ต่างๆ พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ขุดถ้ำสำหรับนักบวชในศาสนาเซนขึ้นที่อุทัยคีรี (Sahu 1984 ; Behera and Donaldson 1998 : 4 ; Panigrahi 2008 : 17 - 28)

จารึกหะติกุมภะยังได้กล่าวถึง “กลิงคะนครี” ว่าเป็นเมืองหลวงของพระเจ้าคาระวะละแห่งแคว้นกลิงคะ เมืองนี้อาจตรงกับเมืองศีสุปาลคฤหะ (Sisupalgarh) การขุดค้นที่แหล่งนี้ได้เปิดเผย ให้เห็นร่องรอยการอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2 - 9 (Sahu 1984 : 176 - 184 ; Mahopatra 1986 : Vol I, 185 - 187 ; Chakrabarti 1995 : 241 ; Bhoi 2006 : 90) โดยได้พบภาชนะดินเผาจำนวนมากที่น่าสนใจคือ ภาชนะดินเผาที่มีปุ่มดันทันใน (knobbed vessels) และภาชนะที่มีลายกดด้วยซี่ฟันเฟือง (rouletted ware) โบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ได้แก่ ลูกบิดหินกึ่งมีค่า เหรียญของพระเจ้าฮูวิศกะแห่งราชวงศ์กุษาณะ และเหรียญแบบปู้รี-กุษาณะ (Puri-Kushana coin) จากหลักฐานข้างต้นบ่งชี้ว่า ศีสุปาลคฤหะเป็นเมืองสำคัญที่มีบทบาทด้านการค้าทางทะเลในสมัยโบราณ (Behera 1999 : 165)

ภายหลังการสิ้นสุดลงของราชวงศ์เซตีมหาเมฆวาทะก็มีหลายราชวงศ์เข้ามามีอำนาจ เช่น พวกมูรุษตะซึ่งมีเชื้อสายกษัตริย์ (Panigrahi 2008 : 29 - 31) จนกระทั่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 13 ดินแดนส่วนใหญ่ของโอริสสาจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ไศโลดภาวะ (Sailodbhavas) ในเวลานี้ทั้งศาสนาเชน พุทธ และพราหมณ์ได้เจริญรุ่งเรือง เทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายหลายหลังถูกสร้างขึ้นที่เมืองภูเวเนศวร (Bhubaneswar) ที่สำคัญคือ ปรศุรามเศวร (Parasuramesvara) (Panigrahi 2008 : 277 - 278 ; Mahopatra 1986 : Vol.I, 52 - 56 ; Mitra 1996 : 27 - 35)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 นี้เองที่มีการเริ่มงานก่อสร้างศูนย์กลางพุทธศาสนา 3 แห่ง ได้แก่ รัตนคีรี (Ratnagiri) อุทัยคีรี (Udayagiri) และลลิตคีรี (Lalitgiri) ทั้งหมดตั้งอยู่ห่างจากกันและกันราว 10 กิโลเมตรในมณฑลไจเปอร์ทางตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐ จากการขุดแต่งได้พบร่องรอยของอาคารพุทธสถาน สถูปจำลอง ประติมากรรมรูปเคารพ และตราประทับจำนวนมาก แหล่งโบราณคดีทั้ง 3 แห่งนี้ถือเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนามหายานหรือตันตระยานที่สำคัญมากของอินเดีย ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 - 18 (Mitra 1981 ; Mohanty 2007)

จนกระทั่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 - 17 โอริสสาถูกปกครองโดยราชวงศ์โสมะวงศ์ (Somavamsis) และถือเป็นยุคทองของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและลัทธิศักติ เทวาลัยที่มีชื่อเสียงแห่งเมืองภูเวเนศวรได้ถูกสร้างขึ้นหลายหลัง เช่น มุกเตศวร (Muktesvara) ราชธานี (Rajarani) และลิงคราช (Lingaraja) (Mahopatra 1986 : 61 - 63, 66-73 ; Panigrahi 1981 : 87 - 101 ; Panigrahi 2008 : 287 - 297)

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 การบูชาสุริยเทพได้ทวีความสำคัญสูงสุดในสมัยของ พระเจ้านรสิงหะทวะที่ 1 (พ.ศ. 1781 - 1807) แห่งราชวงศ์

คงคาตะวันออก (Eastern Ganga) พระองค์โปรดฯ ให้สร้างเทวาลัยหลังใหญ่ขึ้นที่เมืองโกนารักเพื่อถวายให้กับพระสุริยะ (Behera 2005) แต่ราชวงศ์คงคาตะวันออกก็หมดอำนาจลงไปเมื่อปี พ.ศ. 1977 ถัดจากนี้ก็มีราชวงศ์สุริยะวงศ์ (Suryavamsis) ปกครองต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 หลังจากนั้นประวัติศาสตร์ของโอริสสาก็เข้าสู่ความยุ่งเหยิง จนกระทั่งได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นรัฐโอริสสาเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2497

5. การวิเคราะห์เปรียบเทียบหลักฐานทางโบราณคดีจากรัฐโอริสสาและประเทศไทย

ในส่วนนี้จะขอกล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆ ซึ่งค้นพบที่รัฐโอริสสา และมีคุณลักษณะบางประการอันสามารถเปรียบเทียบได้กับข้อมูลหลักฐานที่พบในประเทศไทย

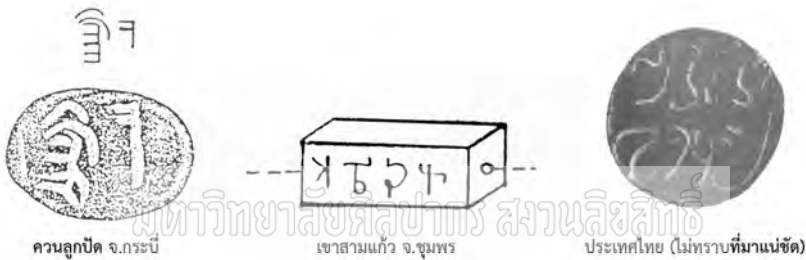
5.1 หลักฐานทางโบราณคดี

5.1.1 เหรียญและตราประทับมีจารึก

เมื่อ พ.ศ. 2542 นายมูเคอร์จี (B.N.Mukherjee) นักอ่านจารึกชาวอินเดียได้เสนอว่า มีการค้นพบจารึกสั้นๆ ด้วยอักษรพราหมีขโรษฐีเป็นจำนวนมากในแถบตอนล่างของรัฐเบงกอลตะวันตก ซึ่งติดต่อกับเขตของรัฐโอริสสา จารึกอักษรพราหมีขโรษฐีเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงเข้ากับกลุ่มชนจากเอเชียกลางที่เข้ามามีบทบาทในอินเดีย คือกลุ่มชาว “ซิเถียน” (Scythians) หรือ “ยู่ยฺฉิ” (Yueh-chi) หรือ “กุษาณะ” (Kushanas) หรือที่ชาวอินเดียเรียกว่า “ศกะ” (Shakas) ซึ่งกลุ่มชนชาวซิเถียนนี้เข้ามามีบทบาทในการค้าขายทางทะเลระหว่างอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 10

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้มีการค้นพบตราประทับที่มีจารึกอักษรพราหมี-ชโรษฐี ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 - 8 จากเมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด จ.กระบี่ เขาสามแก้ว จ.ชุมพร และเมืองอุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี และยังพบเหรียญเงินที่มีจารึกศรีทวารวดีเป็นอักษรพราหมี-ชโรษฐี กำหนดอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 ในประเทศไทยอีกด้วย (Mukherjee 1999 : 201 - 205) (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ตราประทับและเหรียญเงินมีจารึกอักษรพราหมี-ชโรษฐี จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (ที่มา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา 2529 : 1202, 2337 ; ชะเอม แก้วคล้าย 2534 : 51)

จากการศึกษาข้อมูลเรื่องเหรียญกษาปณ์ที่ค้นพบในรัฐโอริสสาของผู้วิจัยก็ได้หลักฐานมาสนับสนุนแนวคิดของนายมุเคอร์จี เพราะมีการค้นพบเหรียญกษาปณ์ของพวกเขาทุกชิ้นไปในรัฐโอริสสา ซึ่งกำหนดเรียกว่าเหรียญแบบปური-กุชณะ (Puri-Kushana coin) เหรียญแบบดังกล่าวนี้ค้นพบเป็นครั้งแรกที่แหล่งโบราณคดี Gurubai ในมณฑลปური เมื่อ พ.ศ. 1893 (Parida 2006 : 8) และได้พบทั่วไปในรัฐโอริสสาทั้งในมณฑล Ganjam, Mayurbhanj, Keonjhar, Jajpur และ Balasore (Ibid. : 8) นักวิชาการบางท่านเสนอว่าเหรียญแบบปური-กุชณะแสดงให้เห็นถึงอำนาจของราชวงศ์กุชณะที่มีเหนือดินแดนโอริสสา แต่นักวิชาการบางท่านก็เสนอน่าจะสะท้อนถึงกิจกรรม

การติดต่อค้าขายระหว่างโอริสสาและพวกกุษาณะมากกว่า (Tripathy 2006 : 13 ; Singh 2008 : 377)

นอกจากนี้ในการขุดค้นแหล่งโบราณคดี Manikapatna ซึ่งเป็นเมืองท่าโบราณในมณฑลปุรี ได้พบเหรียญแบบปุรี-กุษาณะและเศษภาชนะดินเผาที่มีจารึกอักษรโรษฐี กำหนดอายุอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ 7 (Behera 1999 : 167 ; Bhoi 2006 : 103) ทั้งนี้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดี Sembiran บนเกาะบาหลี่ ประเทศอินโดนีเซีย ก็ได้พบเศษภาชนะดินเผาที่มีจารึกอักษรโรษฐีเช่นกัน (Ardika 1999 : 85) โดยนักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่า อักษรโรษฐีนี้พัฒนามาจากอักษรอารเมอิคของเปอร์เซีย ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการรุกรานอินเดียของพระเจ้าดาริอุสที่ 1 ในปี พ.ศ. 25 จนกระทั่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 9 หรือ 10 อักษรโรษฐีก็ใช้เป็นอักษรของทางราชการในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (Ibid. : 87)

ด้วยเหตุนี้เศษภาชนะดินเผาที่จารึกอักษรโรษฐีจากเกาะบาหลี่ รวมทั้งตราประทับและเหรียญเงินที่มีจารึกอักษรพราหมี-ชโรษฐีที่ค้นพบที่เมืองออกแก้วในประเทศเวียดนามและในประเทศไทย จึงเป็นข้อมูลสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายทางทะเลระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และรัฐโอริสสาในสมัยโบราณ และมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนเชื้อสายกุษาณะหรือซิเทียน สอดคล้องกับการค้นพบประติมากรรมปูนปั้นภาพชาวต่างชาติสวมหมวกทรงสูงที่นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าอาจเป็นชาวซิเทียนจากแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง ได้แก่ เมืองนครปฐมโบราณ เมืองอู่ทอง และเมืองคูบัว จ.ราชบุรี (ผาสุข อินทรารุช 2542 : 106 - 107) (ภาพที่ 3)

เมืองนครปฐมโบราณ
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

เมืองคูบัว จ.ราชบุรี
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์
ภาพที่ 3 ประติมากรรมชาวต่างชาติที่พบตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สมุทรปราการ

B.N.Mukherjee ยังได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจด้วยว่า กิจกรรมการค้าของชาวซิเตียนนั้น คงเกี่ยวข้องกับการค้าขายม้าพันธุ์ดีที่มาจากเอเชียกลางด้วย (Mukherjee 1999 : 201 - 205) โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สนับสนุนแนวคิดนี้คือ บันทึกของจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 ที่บรรยายเกี่ยวกับอาณาจักรฟุ่้น ซึ่งเชื่อกันว่ามีศูนย์กลางอยู่ในเขตประเทศกัมพูชาตอนใต้และเวียตนามใต้ โดยมีเมืองออกแก้วเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ ความว่า “ชายผู้หนึ่งมีนามว่าเจียงเซียงลิซึ่งมาจากประเทศถันยังทางทิศตะวันตกของประเทศอินเดียได้เดินทางข้ามประเทศอินเดียมายังอาณาจักรฟุ่้น และได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับประเทศอินเดียถวายพระเจ้าฟันจัน พระองค์จึงได้ส่งพระญาติองค์หนึ่งทรงนามว่าซู่ไปยังประเทศอินเดีย ท่านผู้นี้ได้ลงเรือที่ฉุฉุฉิ คณะราชทูตได้แล่นเรือขึ้นไปตามลำแม่น้ำคงคาจนกระทั่งถึงราชธานีของราชวงศ์มูรณะ พระราชาแห่งประเทศนั้นก็ทรงรับรองคณะราชทูตฟุ่้นเป็นอย่างดี และได้ฝากม้าพันธุ์อินเดียซิเตียนหรืออินเดีย-ตะกะ 4 ตัวมาถวายแก่พระราชอาฟุ่้นด้วย...” (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2535 : 13 – 14)

นอกจากนี้จดหมายเหตุจีนชื่อ “ทงเตียน” (T'ung-tien) ซึ่งรวบรวมขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 โดยบันทึกเกี่ยวกับประเทศ “โถวเหอ” (T'ou-ho) ที่นักวิชาการหลายท่านต่างมีความเห็นว่า โถวเหอนี้เป็นคำที่จีนใช้เรียก “ทวารวดี” (Wolters 1967 : 234, 344 ; Coedès 1968 : 76, 292 ; Wheatley 1973 : 50, 56 ; Yamamoto 1979 : 1139 – 1143) ยังได้กล่าวว่า “... ประเทศนี้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างเสรี ไม่มีการเก็บภาษี ชาวเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย ... โดยมีชุมชนที่เป็นตลาดใหญ่ 6 แห่ง ในการค้าขายแลกเปลี่ยนใช้เหรียญเงินตราที่มีขนาดเล็กเป็นสื่อกลาง ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา โดยใช้ภาษาเขียนที่แตกต่างไปจากจีน สามารถชี้ชัดได้ดีพอๆ กับการขี่ม้า ซึ่งในประเทศนี้มีม้ายูไม่มาราวๆ

1,000 ตัว ...” (Yamamoto 1979 : 1139 - 1140)

ที่น่าสนใจคือ ได้มีการค้นพบตราประทับหรือตราดินเผาที่มีรูปคนขี่ม้าตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายแห่ง ได้แก่ เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี เมืองจันเสน จ.นครสวรรค์ และเมืองชัยจำปา จ.ลพบุรี (อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2547 : 98, 118, 127, 129 – 13, ภาพที่ 219) (ภาพที่ 4) แต่ก็ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ในปัจจุบันยังไม่เคยมีการขุดค้นพบโครงกระดูกม้าจากแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี

ภาพที่ 4 ตราดินเผาที่มีรูปม้าจากเมืองโบราณสมัยทวารวดี
(ที่มา: อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2547 : ภาพที่ 170, 200, 217, 219, 221)

5.1.2 ลูกปัดและภาชนะดินเผา

การสำรวจและขุดค้นในประเทศไทยทำให้ได้พบลูกปัดและภาชนะดินเผาที่มีคุณลักษณะคล้ายกับที่พบในอินเดีย โบราณวัตถุเหล่านี้ได้พบที่แหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น บ้านดอนตาเพชร จ.กาญจนบุรี เมืองอุทอง เขาสามแก้ว ความลูกปัด ภูเขาทอง จ.ระนอง ทุ่งตึก จ.พังงา แหล่งเหล่านี้มีอายุอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ 3 - 4 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการติดต่อค้าขายทางทะเลอย่างเข้มข้นระหว่างอินเดีย โรมัน จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

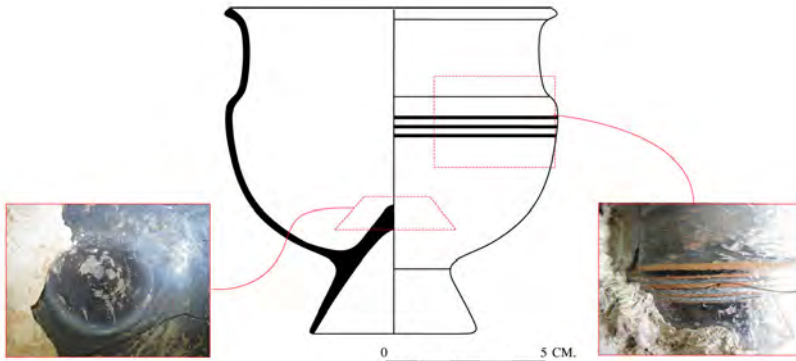
โบราณวัตถุประเภทลูกปัดหินกึ่งมีค่าถูกพบเป็นจำนวนมากตามแหล่งโบราณคดีสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ แต่ลูกปัดหินกึ่งมีค่านี้ก็ไม่ได้ผลิตขึ้นในประเทศไทย เพราะการผลิตลูกปัดนี้ อยู่ที่อินเดียและถูกนำเข้ามาขายยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่รัฐโอริสสาก็ได้พบลูกปัดหินกึ่งมีค่า เป็นจำนวนมากตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ เช่น Kalahandi, Bolangir, Baud, Sambalpur และ Sisupalgarh (Behera 1999 : 166)

สำหรับภาชนะดินเผาที่มีปุ่มดำนใน (knobbed vessels) นั้นได้พบจากการขุดค้นที่บ้านดอนตาเพชร และเมื่อไม่นานมานี้ก็ได้พบภาชนะมีปุ่มดำนในแบบนี้หนึ่งใบจากการสำรวจที่ อ.ละอุ่น จ.ชุมพร (ภาพที่ 5) ภาชนะที่มีปุ่มดำนในนี้มีรายงานอย่างเป็นทางการว่าค้นพบเป็นครั้งแรกที่เมืองศิวุปาลคฤหะรัฐโอริสสา ต่อมาก็ได้ค้นพบอีกในบริเวณอื่นๆ เช่น ลุ่มแม่น้ำคงคา อานธระประเทศ และอัสสัม (Behera 1999 : 166 ; Basa 1999 : 38) นอกจากนี้ จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีภูเขาทองก็ได้ค้นพบเศษภาชนะที่มีลายกดด้วยซี่ฟันเฟือง (rouletted ware) (บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และ เรไร นัยวัฒน์ : 133 - 136) ซึ่งเป็นเทคนิคแบบโรมัน อันเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายระหว่างอินเดีย โรมัน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เงียงใต้ ดั่งได้ค้นพบเป็นจำนวนมากในอินเดีย รวมทั้งในรัฐโอริสสา (Basa 1999 : 40) (ภาพที่ 6)

มณฑลวิษณุราชธานี สกลนคร สกลนคร

ภาพที่ 5 ภาพกะดินเผาที่มีปุ่มดำนใน (knobbed vessel) พบที่ อ.ละอุ่น จ.ชุมพร
เอื้อเพื่อภาพประกอบโดย ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทรารูธ

ถึงแม้ว่าเราอาจนำโบราณวัตถุประเภทลูกปัดและเศษภาชนะดินเผา ข้างต้นมาแปลความถึงการติดต่อค้าขายระหว่างชุมชนโบราณในดินแดน ไทยและรัฐโอริสสาได้ แต่เราก็กังไม่มีหลักฐานมากเพียงพอที่จะตัดสินได้ว่า ลูกปัดและเศษภาชนะดินเผาที่ค้นพบตามแหล่งโบราณคดีสมัยหัวเลี้ยว ประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั้นผลิตขึ้นในรัฐโอริสสาหรือมาจากภูมิภาคอื่น ๆ ของอินเดีย (Basa 1999 : 30 - 43) ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรมีการศึกษาวិเคราะห์ อย่างจริงจังในโอกาสต่อไป

ภูเขาทอง จ.ระนอง

เมืองศิวบาลคฤหะ รัฐโอริสสา

ภาพที่ 6 เศษภาชนะดินเผาที่มีลายกดด้วยซี่ฟันเพียง
(ที่มา : Behera 1999 : pl.17)

5.2 หลักฐานศิลปกรรม

5.2.1 ประติมากรรม

ประติมากรรมในศิลปะโอริสสามีทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธ ฮินดู และเชน โดยพบว่ามียุคบางประการของพุทธปฏิมาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในศิลปะโอริสสา

ทั้งนี้ได้มีการค้นพบพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากที่พุทธสถานสำคัญ คือ รัตนคีรี อุทัยคีรี และลลิตคีรี ประติมากรรมจาก 3 แหล่งนี้แสดงให้เห็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 13 พุทธลักษณะของพระพุทธรูปในศิลปะโอริสสามักแสดงสี่พระพักตร์ อ่อนหวาน แสดงอารมณ์ความรู้สึกที่สื่อถึงความเมตตากรุณา และมักครองจีวรเรียบไม่มีริ้ว (Behera and Donaldson 1999 : 55) พุทธลักษณะเช่นนี้ ได้ส่งอิทธิพลให้กับศิลปะอินโดนีเซียโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปจากบรูพุทโธในชวาภาคกลาง อิทธิพลดังกล่าวสอดคล้องกับตำนานและเรื่องเล่าพื้นเมืองของอินโดนีเซียที่กล่าวว่า เจ้าชายแห่งกลังคะ ได้ส่งคนจำนวน 20,000 ครอบครัวมายังดินแดนชวา (Behera 1999 : 164, 169)

โดยเราสามารถแบ่งพระพุทธรูปในศิลปะโอริสสาออกได้เป็น 3 แบบ คือ พระพุทธรูปยืน พระพุทธรูปนั่ง และพระพุทธรูปนาคปรก พระพุทธรูปประทับยืนในศิลปะโอริสสามักแสดงปางประทานพร (วรทุมุทรา) ด้วยพระหัตถ์ขวา ขณะที่พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจับชายจีวร แต่มีพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งในฉากที่พระพุทธรูปเสด็จลงมาจกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พบที่ลลิตคีรี พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายก็ยกขึ้นจับชายจีวร (Behera and Donaldson 1999 : 55) ซึ่งเป็นลักษณะที่หาได้ยากในศิลปะอินเดีย แต่กลับมีความคล้ายคลึงกับการแสดงปางของพระพุทธรูปประทับยืนในศิลปะ

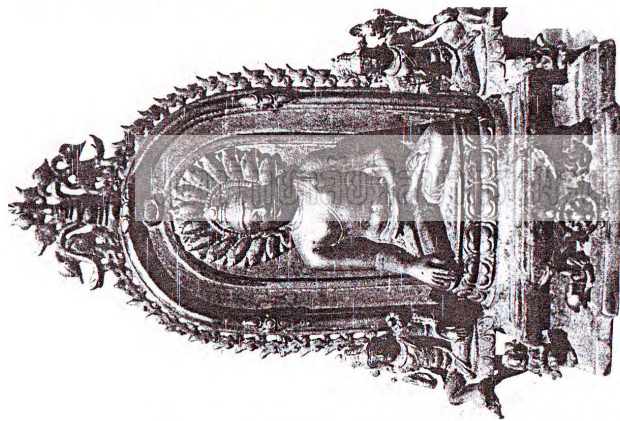
ทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 (นำเสนออย่างยั้งที่พระพุทธรูปองค์ดังกล่าวเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่ลลิตคีรีและไม่อนุญาตให้ถ่ายภาพได้)

นอกจากนี้ ช็อง บวสเซลลิเยร์ (Jean Boisselier) นักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวฝรั่งเศส ได้เคยเสนอว่า มีพระพุทธรูปบางองค์ในศิลปะล้านนาทางภาคเหนือของไทย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 21 แสดงปางมารวิชัยโดยวางพระหัตถ์ขวาไว้ตรงพระชานุขวา (หัวเข่าขวา) หรือบริเวณใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นลักษณะท่าทางที่พบได้ในศิลปะโอริสสา ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปจากวิรัท คัตตัก แตกต่างจากพระพุทธรูปปางมารวิชัยในศิลปะปาละที่วางพระหัตถ์ขวาไว้เหนือพระชงฆ์ขวา (หน้าแข้งขวา) (Boisselier 1975 : 152, pl.112 ; สุภัทรดิศ ดิศกุล 2539 : 23)

การวิจัยในครั้งนี้ได้ข้อมูลที่สนับสนุนความเห็นข้างต้น เพราะลักษณะการวางพระหัตถ์ขวาดังกล่าวเป็นรูปแบบที่พบได้ทั่วไปในพระพุทธรูปปางมารวิชัยในศิลปะโอริสสา โดยเฉพาะพระพุทธรูปจากวิรัท คัตตัก ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปจากมณฑล Khiching, Baudh, Haripur และ Banewarnasi (Behera and Donaldson 1999 : Pl.15 - 19, 21 - 24) แต่ลักษณะทางประติมานวิทยาของศิลปะโอริสสาอาจส่งอิทธิพลให้กับศิลปะพุกามของพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 (Luce 1969-1970 : pl.424, 434) ก่อนจะส่งอิทธิพลผ่านมาถึงศิลปะล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 21 อีกต่อหนึ่งก็เป็นได้ (ภาพที่ 7)

พระพุทธรูปล้านนาที่วัดพระธาตุดอยสุเทพ

พระพุทธรูปสำริดจากประเทศพม่า

พระพุทธรูปจากอุทัยคีรี รัฐโอริสสา

ภาพที่ 7 เปรียบเทียบพระพุทธรูปศิลปะโอริสสา ศิลปะพม่า และศิลปะล้านนา (ที่มาของภาพตรงกลาง: Luce 1969-1970 : pl.434)

6. สรุปผลและเสนอแนะ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า หลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมบางประเภทที่ค้นพบภายในประเทศไทยมีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกับที่พบในรัฐโอริสสาประเทศอินเดีย อันน่าจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับรัฐโอริสสาในสมัยโบราณ หลักฐานต่างๆ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1) หลักฐานทางโบราณคดี ประเภทสินค้าหรือสิ่งของเครื่องใช้ ได้แก่ ตราประทับ เหรียญ ลูกปัด และภาชนะดินเผา

2) หลักฐานที่เนื่องในศาสนา คือประติมากรรมรูปเคารพ

หลักฐานทั้ง 2 ประเภทต่างสะท้อนว่า ความสัมพันธ์นั้นคงจะเกิดขึ้นจากการติดต่อค้าขายระหว่าง 2 ภูมิภาคนี้เป็นหลัก ส่วนการติดต่อกันทางศาสนาคงเป็นผลสืบเนื่องตามมา แต่การติดต่อนี้ก็ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงแค่ว่าระหว่างรัฐโอริสสากับดินแดนประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าสมัยโบราณที่เชื่อมโยงระหว่างอาณาจักรโรมัน ประเทศอินเดีย ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประเทศจีน

ถึงแม้ว่าจะได้พบขวานหินขัดชนิดมีปากในสมัยหินใหม่ทั้งในไทยและรัฐโอริสสา แต่เครื่องมือแบบนี้ก็ได้พบทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และหลายรัฐทางตะวันออกของอินเดีย ความสัมพันธ์นี้อาจมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่จึงเป็นลักษณะของการติดต่อกันของคนทั่วทั้งภูมิภาคแต่นี่ก็เป็นหลักฐานที่ดีเพราะในเวลาต่อมาการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่าง 2 ภูมิภาคจะทวีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงสมัยราชวงศ์โมริยะและคุงคะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 3 - 5) และสมัยอินโด - โรมัน (ราวพุทธศตวรรษที่ 5 - 9) (แผนที่ 2)

ในสมัยราชวงศ์โมริยะและคุงคะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 3 - 5) ได้มีการเปิดเส้นทางการค้าขายทั่วอินเดีย ในรัชกาลของพระเจ้าจันทรคุปต์โมริยะ และพระเจ้าอโศกมหาราชมีการสร้างศูนย์กลางการค้าและเมืองท่าต่างๆ เส้นทางการค้าสายสำคัญที่สร้างขึ้นสามารถเชื่อมต่อเมืองท่าต่างๆ ทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือกับชายฝั่งตะวันออกของอินเดีย โดยเมืองท่าสำคัญในเขตนี้คือเมืองตัมลุก (Tamluk) หรือตามรลิปติ (Tamralipti) ในรัฐเบงกอลตะวันตก ซึ่งการที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทำสงครามปราบปรามแคว้นกลิงคะก็มีส่วนเชื่อว่าเป็นการขยายเส้นทางการค้าและควบคุมแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่มากมายในดินแดนแถบนี้ (Behera 1999 : 162 ; Sinha 1999 : 172)

ในสมัยอินโด - โรมัน (ราวพุทธศตวรรษที่ 5 - 9) ตรงกับราชวงศ์กุษาณะ - คุปตะ อินเดียมีการติดต่ออย่างกว้างขวางกับโรมัน เมืองท่าในรัฐโอริสสายังคงเจริญรุ่งเรืองสืบมาจากช่วงก่อนหน้า เห็นได้จากกรค้นพบเหรียญแบบปรี-กุษาณะจำนวนมาก รวมทั้งหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับโรมันคือภาษาละตินที่มีลายกดด้วยซีฟันเพียง ในช่วงนี้เองที่การติดต่อสัมพันธ์กับพวกกุษาณะซึ่งเข้ามามีบทบาททำการค้าขายมาในแถบนี้และส่งต่อไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏหลักฐานทั้งในรัฐโอริสสา รัฐเบงกอลตะวันตก เกาะบาหลี และประเทศไทย (Mukherjee 1999 : 201 - 205; Ardika 1999 : 85 ; ผาสุข อินทรารุช 2542 : 106 - 107)

บทบาทสำคัญในการเป็นเมืองท่าค้าขายของโอริสสาที่เชื่อมต่อกันระหว่างอินเดียและนานาชาติประเทศทั้งโลกตะวันตกและตะวันออก (Sinha 1999 : 172 - 178) ได้นำไปสู่การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียไปยังดินแดนต่างๆ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างประเทศไทยกับรัฐโอริสสาในสมัยโบราณก็ยังไม่มียหลักฐานที่จะนำมาอธิบายเหตุการณ์ได้ชัดเจน เพราะได้พบเพียงศิลปกรรมบางประเภทที่มีลักษณะคล้ายกัน แต่ยังไม่ปรากฏจากเอกสาร

ทางประวัติศาสตร์มาสนับสนุนดังกรณีของชาวหรืออินโดนีเซีย อีกทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ก็คงเป็นไปในทางอ้อม เพราะน่าจะเป็นการติดต่อผ่านมาทางดินแดนอื่นๆ เช่นพม่าซึ่งมีความใกล้ชิดกับรัฐโอริสามากกว่า

การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการตรวจสอบข้อสันนิษฐานของนักวิชาการในอดีต และวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ๆ ที่เพิ่งได้รับการเปิดเผยเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งจำเป็นจะต้องทำการค้นคว้าอย่างละเอียดในโอกาสต่อไป เพื่อให้ภาพของการติดต่อสัมพันธ์ในอดีตระหว่างประเทศไทยกับรัฐโอริสทางตะวันออกของประเทศอินเดียมีความกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ Indian Council of Social Science Research ศ. เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผศ.ดร.จิรສສາ คชาชีวะ ผศ.ดร.เชษฐ ติงสัญชลี และนางสาวพรกมล แสงอรุณ

บรรณานุกรม

- ชะเอม แก้วคล้าย. 2534 “จารึกเหรียญเงินทวารวดี : หลักฐานใหม่.” ศิลปากร 34, 2 (2534) : 51 – 57.
- ชิน อยู่ดี. 2509 “เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภออุททอง.” ใน โบราณวิทยา เรื่องเมืองอุททอง. พระนคร : ศิวพร, หน้า 43 – 50.
- เชษฐ ติงสัญชลี. 2553 ลวดลายในศิลปะทวารวดี : การศึกษา “ที่มา” และการตรวจสอบกับศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ-วาภาฏกะ. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์. 2550 ทุงตึก : เมืองท่าการค้าโบราณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ผาสุข อินทรารุช. 2542 ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย.
- สถาบันทักษิณคดีศึกษา. 2529 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 3 และ 8. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2528.
- สันติ เล็กสุขุม. 2542 ศิลปะอยุธยา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. 2539 ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ. 2547 “การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- Ardika, I. Wayan. 1999 "Ancient Trade Relation Between India and Indonesia." In **Maritime Heritage of India**. New Delhi : Aryan Books International. p.80 - 89.
- Basa, Kishor K. 1999 "Early Trade in the Indian Ocean : Perspective on Indo-South-east Asian Maritime Contacts (c. 400 B.C.-500 A.D.)." In **Maritime Heritage of India**. New Delhi : Aryan Books International. p.29 - 71.
- Behera, K.S. 1999 "Maritime Activities of Orissa." In **Maritime Heritage of India**. New Delhi : Aryan Books International. p.162 - 171.
- _____. 2005 **Konark : The Black Pagoda**. Delhi: Publications Division.
- Behera, K.S. and Thomas Donaldson. 1998 **Sculpture Masterpieces from Orissa : Style and Iconography**. New Delhi : Aryan Books International.
- Benisti, Mireille. 2003 **Stylistic of Buddhist Art in India** Vol.I. New Delhi : Indira Gandhi National Center for The Arts and Aryan Books International.
- Bhoi, Debendra Nath. 2006 "Urban Centers in Early Medieval Orissa." **The Orissa Historical Research Journal**. Vol.XLVIII, No.2. p.89 - 106.
- Boisselier, Jean. 1975 **The Heritage of Thai Sculpture**. Translated from French by James Emmons. New York & Tokyo : Weatherhill.

- Chakrabarti, Dillip K. 2006 **The Oxford Companion to Indian Archaeology: The Archaeological Foundations of Ancient India Stone Age to A.D. 13th Century**. New Delhi : Oxford University Press.
- Jacq-Hergoualc'h, Michel. 1995 "Une cite-état de la Péninsule malaise : le Lankasuka." **Arts Asiatiques** Tome L : p. 47 – 68.
- Krairiksh, Piriya. 1980 **Art in Peninsular Thailand Prior to the Fourteenth Century A.D.** Bangkok : Fine Art Department.
- Luce, G.H. 1969-1970 **Old Burma-early Pagan**. New York : J.J. Augustin.
- Mishra, P.K. 1997 **Archaeology of Mayurbhanj**. New Delhi : D.K. Printworld (P) Ltd.
- Mishra, P.P. 1999 "Orissan Culture in Transit: Indo-Thai Relations." **Orissan : History, Culture and Archaeology**. New Delhi : D.K.Printworld (P) Ltd. p. 273 - 279.
- Mitra Debala. 1981 **Ratnagiri (1958 - 1961)**. New Delhi : Director General Archaeological Survey of India.
- _____. 1996 **Bhubaneswar**. Sixth Edition. New Delhi : Archaeological Survey of India.
- Mohanty, Bimalendu. 2007 **Glimpses of Buddhist Legacy**. Delhi: Winsome Books India.
- Mohapatra, R.P. 1986 **Archaeology in Orissa (Sites and Monuments)**. Delhi : B.R.Publishing Corporation.

- Mukherjee, B.N. 1999 "The Maritime Contacts Between Eastern India and Southeast Asia : New Epigraphic Data." In **Maritime Heritage of India**. New Delhi : Aryan Books International. p. 201 - 205.
- Panigrahi, K.C. 1981 **Archaeological Remains at Bhubaneswar**. Second Edition. Cuttack: Kitab Mahal.
- _____. 2008 **History of Orissa (Hindu Period)**. Fourth print. Cuttack : Kitab Mahal.
- Parida, Ashok Nath. 2006 "Source of Ancient and Early Medieval History of Orissa." In **Source of Indian History : A Study in Orissan History and Culture**. Delhi : Indian Publisher' Distributors. p. 1 - 10.
- Patnaik, A.P. 2006 "An Attempt to Trace the Historical Background of Paradip Port." **The Orissa Historical Research Journal**. Vol. XLVIII, No.2. p. 31 - 41.
- Patnaik, Suni Kumar. 2007 "Buddhist Stupas of Orissa - A Study of Culture and Cosmic Symbolism." **The Orissa Historical Research Journal**. Vol.XLVIII, No.3 and 4. p. 133 - 140.
- Sahu, Nabin Kumar. 1984 **Karavela**. Bhubaneswar : Orissa State Museum.
- Singh, Upinder. 2008 **A History of Ancient and Early Medieval India: from the Stone Age to the 12th century**. India : Pearson Longman.

- Sinha, B.K. 1999 “Maritime Activities of the Kalinga and the New Light thrown by the Excavations at Khalkatapatna.” In **Maritime Heritage of India**. New Delhi : Aryan Books International. p. 172 - 178.
- Sircar, D.C. 1971 **Studies in the Geography of Ancient and Medieval India**. 2nd edition. India : Motilal Banarsidass.
- Tripathy, Snigdha. 2006 “A Study in Epigraphic and Numismatic Sources of Orissan History.” In **Source of Indian History : A Study in Orissan History and Culture**. Delhi : Indian Publisher Distributors. p. 11 – 22.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สมานนสิทธิ์

